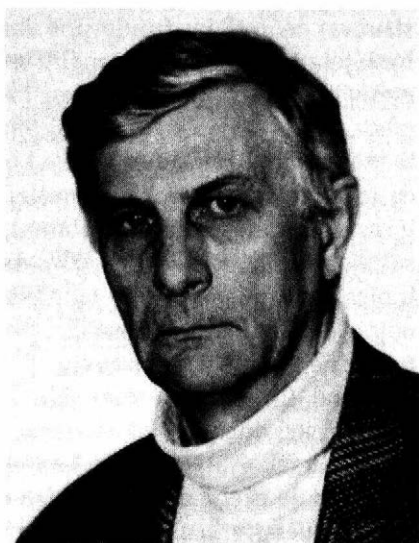

Hledač integrálního řádu

Prof. Martinu Hamplovi k 65. narozeninám

Před šedesáti pěti lety se narodil v rodině univerzitního profesora fyziky významný český sociální geograf Martin Hampl. Je jedním ze dvou českých geografů, kteří jsou uvedeni v biografické příloze *Velkého sociologického slovníku*. Druhým byl Hamplův učitel Jaromír Korčák. Skutečnost, že jsou to právě oni dva, které slovník zmiňuje, je jedním z nepřímých dokladů významu těchto dvou vědců pro českou sociologii. Je to však především doklad toho, že ještě žije – byť to v době rostoucí specializace vědních oborů i jejich částí není obvyklé – názor, že sociologie a geografie se dotýkají otázek, které jsou jim společné. Musím však konstatovat, že doby, kdy Durkheimem založený časopis *L'Année sociologique* pravidelně referoval o důležitých dílech evropských, nejen francouzských geografů a kdy se později i naše *Sociální problémy* snažily informovat o dění v geografii, jsou ty tam. Martin Hampl patří mezi ty společenské vědce, kteří se toto oddělování sociálních věd snaží překonávat. A navíc na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy založil myšlenkovou školu, která ho v tom následuje. Připomenutí díla Martina Hampla při příležitosti jeho 65. narozenin v *Sociologickém časopise* by mělo být začátkem intenzivnější komunikace sociologů s geografy.

Prof. RNDr. Martin Hampl, DrSc.

Odborný vývoj Martina Hampla je důkazem toho, jak důležitá je pro empiricky orientovaný výzkum teorie. Lze říci, že je příkladem vědecké efektivnosti opírající se o přístup, který formuloval Karl Popper. Pouze takový výzkum, který testuje jasně formulované hypotézy, přináší podstatné výsledky. Mám ve své knihovně prakticky všechny významné práce profesora Hampla, a to mi umožňuje poměrně spolehlivě rekonstruovat vývojovou linii jeho díla.

Po diplomové práci z roku 1962 o ekonomické geografii okresu Rokycany a několika empiricky orientovaných studiích, např. o imigračních centrech v Československu z roku 1963, následovala práce o teorii komplexity v geografii publikovaná roku 1964 v angličtině, na ni pak navazovaly další teoretické práce o geografii a poznávání světa, příspěvek k teorii regionů, pak kandidátská disertační práce z roku 1967 *Ekonomickogeografická monografie Mladoboleslavska* (Praha: s.n.), a poté řada dalších empiricky orientovaných studií. V roce 1969 – uprostřed velmi neklidné doby –

dopisuje Hampl dílo, které podle mého soudu vytvořilo základy jeho dalšího myšlenkového vývoje. Je to *Teorie komplexity a diferenciacie světa se zvláštním zřetelom na diferenciaci geografickou*, kterou vydalo roku 1971 nakladatelství Univerzity Karlovy. Autor, kterému v době psaní této monografie nebylo ještě 30 let, v ní prokázal nejen neobvyklý rozhled v literatuře filosofické, sociologické a samozřejmě geografické, ale především to, co je na jeho díle nejdůležitější. A tím je jeho schopnost konstruovat teoreticky fundované hypotézy, které lze empiricky testovat. Zdůraznil bych jeho nadání pro racionální spekulaci, která vidí za zdánlivě nespojenými jevy hlubší struktury a obrysy řádu reality. Hampl sám charakterizoval svou práci jako „pokus o vyjasnění charakteru totální, respektive universální diferenciacie světa, a speciálně pak diferenciacie komplexní či geografické... Hlavní snahou této práce je zavést do vědeckého myšlení pojetí rozmanitosti, diferenciacie a komplexity v rozpracovanější formě.“ (Hampl 1971: 5) Poměrně útlá kniha o 183 stránkách obsahuje *in nuce* základní otázky, kolem kterých Hampl celý život krouží. Vrací se k nim, doplňuje je, někdy také pozměňuje a rozšiřuje. A vždy znovu je pak pomocí empirických údajů geografické povahy nově testuje. Dílo, které tak vzniklo, je mimořádně bohaté a inspirativní. To vedlo k ustavení Hamplovy školy. Jména jako Petr Dostál, Jiří Blažek, Luděk Sýkora, Zdeněk Čermák, Dušan Drbohlav, Tomáš Kostelecký jsou dnes již i v mezinárodním pohledu dobře známá. Kniha, která byla u základu této školy, tj. studie o komplexitě a diferenciaci, má čtyři hlavní kapitoly. První obsahuje přehled dosavadních vědeckých názorů na otázky diferenciacie a komplexity světa, v druhé jsou zkoumány univerzální problémy diferenciacie světa, ve třetí se autor věnuje gnoseologickým otázkám geografie a ve čtvrté se zaměřuje na postupy geografického zkoumání komplexní diferenciacie světa.

Ono kroužení a reformulování otázek, o kterém jsem se zmiňoval, je patrné při srovnání jeho původní teorie komplexity z roku 1971 s obsahem monografie z roku 1998, která nese název *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu* (Praha: DemoArt). Tato nová práce má metageografickou povahu, a tím se nutně dotýká těchž problémů jako teoretická sociologie. Autorovi jde o hodnocení společnosti v prostředí, s důrazem na interakce tří základních strukturací široce chápáné společnosti: 1. homogenity lidského druhu, 2. sociální organizace společnosti, 3. geografické organizace společnosti. K tomu připojuje zkoumání vztahu mezi fyzickogeografickou a sociálněgeografickou diferenciací. Kdykoliv čtu Hamplovo rozlišení tří základních strukturací společností, připomínám si vždy model POET humánní ekologie prezentovaný O. D. Duncanem a L. F. Schnorem ke konci 50. let, ve kterém tito autoři zdůrazňovali, že k pochopení morfologických struktur společností je zapotřebí porozumět interakcím mezi populací, sociální organizací, prostředím a technologickými strukturami těchto společností. Pominu-li vynechání technologií, Hamplov model má četné podobnosti s modelem POET.

Východiska Hamplovy teorie diferenciacie a komplexity jsou však jiná, než tomu bylo v chicagské humánní ekologii, a stálo by za to je porovnat. Na tomto místě je však zapotřebí zdůraznit domácí, český zdroj inspirace Hamplovy teorie. Byly to práce jeho učitele na Přírodovědecké fakultě UK, profesora Jaromíra Korčáka. Ten

již v roce 1941 napsal stať o přírodní dualitě statistického rozložení, ve které upozornil na to, že ve světě existují na jedné straně jevy biologické a demografické s variabilitou, která je vyjádřena normálním, čili Gaussovým rozložením, a na druhé straně jevy geografické s nerovnoměrným rozložením četností vyjádřeným průběhem jedné větve hyperboly. Rozmanitost a variabilita jevů biologických a geografických, a musím dodat, že i sociálních a kulturních, se navzájem liší a to naznačuje četné implikace o ontologické struktuře a diferenciaci jevů těchto oblastí.

Hamplova teorie komplexity a diferenciacie je velice blízká ústřednímu tématu klasické sociologie, kterým jsou procesy diferenciacie jednotlivých systémů a subsystémů společností. Je to téma, které sahá hluboko do minulosti, k dílu Adama Smithe, Augusta Comta, a zejména k filosofii Herberta Spencera. Moderní společnost vzniká diferencováním, tj. oddělováním jednotlivých elementů společnosti. Oddělováním ekonomiky od politiky, vědy od náboženství a filosofie atd. Hampl se otevřeně hlásí k podnětům Spencerova evolucionismu, k jeho pojetí vývoje jako procesu koncentrace, diferenciacie, determinace, a zejména k tezi o vývoji jako procesu postupujícím od neurčité nesouvislé stejnorodosti k určité souvislé různorodosti. Je zapotřebí zdůraznit, že v době řádění společenskovědních normalizátorů po roce 1969 vyšla v nakladatelství Karlovy univerzity kniha, ve které její autor napsal o Herbertu Spencerovi: „...považujeme tyto názory za stále živé východisko pro další zkoumání a pokusíme se o jejich využití a rozpracování...“ (Hampl 1971: 16). To byla tehdy intelektuální statečnost. Neméně pozoruhodné bylo velmi kladné ocenění P. Teilharda de Chardin, na kterém si Hampl váží zejména jeho nového pojetí komplexnosti a vlastně i celku.

Na Hamplovu blízkost k sociologii poukazuje i další, drobná, ale symptomatická skutečnost. Prvním autorem, kterého vůbec cituje ve své knize o komplexitě a diferenciaci, je J. L. Fischer. Zaujala ho Fischerova skladebná filosofie formulovaná v *Základech poznání* z roku 1931 (Praha: Melantrich). Trochu mne však vždy udivovalo, že mezi četné inspirátory nezařadil nikdy Émile Durkheima a celou durkheimovskou školu sociální morfologie, která na svou dobu pozoruhodným způsobem zkoumala vztah mezi sociálními a prostorovými strukturami, ale především prohloubila pohled na důsledky diferenciacie společnosti a dělby práce. Podobné pocity mám, když přemýšlím o vztahu Martina Hampla k chicagské škole humánní ekologie.

V Hamplově díle, které zahrnuje téměř 20 monografií většinou publikovaných knižní formou, dále podle mého odhadu zhruba 200 odborných článků, několik skript a velký počet výzkumných zpráv, lze zjistit tři hlavní proudy intelektuálních aktivit. Prvním je nepřetržité prohlubování základního tazání po integrálním řádu reality. Součástí tohoto úsilí je hlubší poznání sociálně-prostorové organizace společnosti. Zde je dotyk se sociologií osídlení a měst zcela zřetelný. Typické je stále doplňování pohledu na tyto otázky v konfrontaci s novější literaturou. Druhým proudem je nepřetržité ověřování platnosti vlastní teorie pomocí analýzy regionální struktury a regionálních procesů v České republice, ale stále častěji i v evropském měřítku. Jádrem Hamplovy teorie je v tomto ohledu koncept rostoucí různorodosti

osídlení, která se projevovala v minulosti rostoucí koncentrací obyvatelstva, pracovních příležitostí a progresivních aktivit a také územní koncentrací některých dalších jevů. V současné době je v důsledku sociální transformace a posilování trhu jako organizační osy ekonomie fyzická koncentrace nahrazována koncentrací vztahovou, čili růstem koncentrace řídicích funkcí. To Hampl se svými spolupracovníky dokumentoval v několika monografiích, např. v knize *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice* (Praha: DemoArt 1996) nebo v práci *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie* (Praha: DemoArt 2001). K tisku je v současné době připravena další monografie. Třetím proudem je aplikace poznatků získaných empirickým studiem regionálních procesů. Tyto empirické studie jsou vždy testováním základní teorie doplněné o nové hypotézy. Aplikace vyústily do doporučení pro regionální politiku České republiky a správné uspořádání státu.

Pokus zařadit tak bohaté dílo, které není zřejmě ještě ukončené, je nesnadný. Z hlediska sociologického není pochyb o tom, že Martinu Hamplovi jsou blízké jak klasické, tak i moderní makrosociální teorie založené na analytických přístupech. Myslím, že je blízký i některým novějším evolucionistickým teoriím a tomu, co jsem jinde nazval liberálním institucionalismem. Hampl bytostně tíhne k holismu a nevěří jako Ernest Gellner a řada dalších autorů zabývajících se filosofií vědy v analytickou sílu rozkládání reality do nejmenších elementů, a poté v kognitivní sílu modelování vztahů mezi těmito elementy.

Dílo Martina Hampla je pro českou sociologii podle mého názoru důležité zejména proto, že poukazuje na trvalý význam strukturálních elementů společnosti. To je u geografa přirozené, ale Hampl navíc zná soudobé teorie struktury, Giddense a teorie, které zdůrazňují roli aktérů. V posledních letech se dostává k hledání jemnějších metodologických postupů. Důraz na makrostrukturální dimenze společnosti je spojen s metodologickou rigorózností. V tom je cítit jeho přírodovědecké zázemí, počínaje rodinou a konče fakultou, kde pracuje. Nesnáší subjektivní a nezávazné úvahy o tom, co musí a může být zkoumáno transparentními a kontrolovatelnými metodami. Obává se proto některých postmoderních proudů, které zasáhly i sociální geografii. Jsem přesvědčen o tom, že nejsem sám, kdo mu za takový přístup k hledání řádu a struktury společnosti v roce jeho životního jubilea děkuje.

Jiří Musil